

Móhandász Karamcsand Gándhí filozófiai gondolkodásának központi fogalmai

Varga Norbert

Szenkovics Dezső:

Móhandász Karamcsand Gándhí filozófiai gondolkodásának központi fogalmai.

Pro Philosophia Kiadó, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, p. 225

ISBN 978-606-8074-07-8/ISBN 978-606-8145-52-5

Az elmúlt évtizedekben az indiai szubkontinens vallási és kulturális irányzatai kontinuos módon jelentek meg Kelet-Közép-Európában, és széles körű társadalmi érdeklődést váltottak ki. Sorra jegyezték be az indiai szellemi gyökerű civil szervezeteket, nyíltak meg a különböző egyházak kapui, és álltak rendelkezésre az életminőséget javító jógaiskolák. A globalizáció hatásaként a szinkretizmus szinte magától értendő irányzattá vált, ezért első látásra sem csodálkozhatunk azon, hogy Kelet-Közép-Európában egy indiai téma tudományos érdeklődésre is szert tehet. Sőt, mivel a technikai fejlődés nyomán sok szempontból „térbeli kontrakciók” lépnek fel a pulzáló világban, társadalmi, ezen belül különösen gazdasági és politikai kérdéseket megválaszolni egyfajta univerzális tudástár nélkül, pusztán saját földrajzi-kulturális régióink tapasztalataira támaszkodva szinte lehetetlen. Illusztráljuk ezt egy egyszerű példával: László Zoltán szakszervezeti tisztségviselő egy előadásában nem kis derűtséget keltett a közönség soraiban, amikor elmesélte, milyen interkulturális szakadék tátongott az indiai tulajdonosi hátterű Samvardhana Motherson Reflectec (SMR) autóalkatrész-gyártó cég vezetősége és a magyar fél közt a gyár mosonmagyaróvári telephelyének beindításakor. Egyik oldalról a racionalista európai szem számára elképzelhetetlen intézkedésekre került sor a telep helytelen fekvéséből adódó szakrális jellegű „energiagát” megalkotásakor vagy a bútorzat beállításakor. Az indiai tulajdonosi kör oldaláról nem kisebb megdöbbenést váltott ki a magyar vendéglátók legnagyobb jó szándékával számukra szervírozott szürkemarha-specialitás.

Mindamellert, ha a kultúraközi párbeszéd fontosságát elismerjük is, a bemutatandó kötet szűkebb szakmai-tudományos jelentőségét vizsgálva meg kell torpannunk egy pillanatra, és fel kell tennünk a kérdést: a számlálhatatlan mennyiségű Gándhival foglalkozó irodalom mellett szükségünk van-e egy újabb, hasonló témájú tudományos kísérletre?

*Varga Norbert a Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Karának egyetemi adjunktusa.
E-mail: varga.norbert@bpk.nyme.hu.*

A válasz egyértelműen igen. Hogy a felelet nem pusztán axiomatikus, bizonyítsa Szenkovics Dezső művének alábbi recenziója. Egy momentum erejéig magára az alkotóra is célszerű kitérnünk. Tacitus „sine ira et studio” programjának értelmében a recenzió írójának kettős hangsúllyal is érvényesítenie kell írásában a pártatlanság elvét, egyrészt Szenkovics Dezsőhöz fűződő barátsága, másrészt Gándhí felé való mélységes tisztelete miatt.

Anamnézisként jegyezzük meg, hogy – köszönhetően a Kőrösi Csoma Sándor életútjának szentelt kiemelt figyelemnek, mely Erdély-szerte inkább jellemző, mint Magyarországon – Szenkovics Dezső romániai magyar tudósként a nagy magyar orientalista „útján” jutott el az 1990-es években először jó pár hétre Indiába.

Személyes beszámolójából tudhatjuk, hogy közvetlenül a szubkontinensre érkeztek egy országimázs-kampánnyal találkozott, mely az Indiához való viszonyulást illetően két szélsőséges alternatívát kínált: „love it or leave it”. Az ő döntése az elszakíthatatlan kötődés lett Indiához, kultúrájához és szellemi örökségéhez/ alkotóihoz. Az alkotók közül különös módon felkeltette érdeklődését a Mahátmá (Tagore adja a névvé kristályosodott jelzőt Gándhínak) személye. Mindezt számtalan előadása és publikációja, valamint Gándhí nagy jelentőségű művének a „Hind Szvarádzs, avagy az indiai önkormányzat” (Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010) címmel megjelentetett magyar nyelvű kiadása, szakmai ellenőrzése és gondozása is tanúsítja. Ezzel a tudományos háttérrel felvértezve jutott el Szenkovics Dezső saját könyvének megírásáig, (amely egyben egy doktori címet is eredményezett számára). Felvetődhet a kérdés: egy protestáns kulturális beágyazottsággal rendelkező szerzőben miért nem okoz disszonanciát, hogy mintaadót találjon egy hindu moralistában? A recenzió indirekt módon talán e kérdésre is választ ad.

A könyvet olvasva megállapíthatjuk, hogy annak szerkezeti felépítése logikus: mint egy jól konstruált szellemi tanösvényen, úgy haladunk témáról-témára, az embertől India társadalomtörténetén keresztül a Nagy Tanító filozófiai alapfogalmainak értelmezéséig, mely több mint exegézis vagy szemantikai distinkcióhalmaz. A mű hatalmas érdeme, hogy szintetizálja és a komparatív módszer alkalmazásával bemutatja a releváns gandhiánus szakirodalmat, nem elhallgatva a Mahátmát kritikái éllel megközelítő műveket sem. A téma szempontjából nélkülözhetetlen eseménytörténeti elemek sem India már sokszor megírt társadalomtörténetének notórius ismétléseként hatnak, hanem szerves részét képezik a könyv episztomológiai fundamentumának. Természetesen a kanti értelemben vett *a priori* fogalmak (tér és idő) meghatározzák a politikai cselekvéseket, mégis úgy tűnik, Gándhí társadalomfilozófiai gondolatai szétrobbantják ezeket a kereteket. A 21. század Európájában egy gondolkodónak – a „Historia est magistra vitae” szellemében – különösen szenzibilis módon kell figyelnie a könyv ezen részeire, hiszen az indiai szubkontinensnek olyan kihívásokkal kellett szembenéznie, mint a szegénység, a kulturális sokszínűség, a munkanélküliség, a kontraproduktív oktatási rendszer, a korrupció, a bürokráci-

át átható inercia, a kis-és középvállalkozókat megfojtó struktúra, a multinacionális gazdasági szereplők hatása stb.

Nem elhanyagolható szempont, hogy az Indiai szubkontinens több világvallás szülőhelyének tekinthető. Ezen vallások bölcseleti irodalmából kibontakozik egy olyan teoretikus tevékenység, amely évezredekken keresztül hatással volt az optimális politikai és gazdasági berendezkedés megfogalmazására. Az unikális elméleti alapokhoz komplementer teóriák is társultak – nem kis mértékben a nyugat-európai hatalmak keleti terjeszkedése nyomán. A nyugati keresztény univerzum és a felvilágosodás eszmerendszere azonban nem volt képes beágyazódni az indiai kasztrendszer világába, és jórészt csak egy szűk angol (át)neveltetésben részesült kollaboráns elite hatott. A 19. században a nyugati világban megjelent „izmusok” (liberalizmus, konzervativizmus, kommunizmus/szocializmus, nacionalizmus) hatása is csak jelentős késéssel érkezett meg a szubkontinensre. A gyarmatosítók hiába hoztak létre közvetítő intézményeket, a „kulturális utánzás” szintjénél többet nem tudtak elérni, mivel a befogadókészség hiánya megakadályozta a nyugati társadalmi teóriákkal való teljes azonosulását. Az 1947-ben függetlenné vált India alkotmányos berendezkedése procedurális értelemben a nyugat-európai demokráciák mintázatát követi, de szubsztantív összehasonlításban már eltér a mintaadótól. Megkérdőjelezhetetlen, hogy az Indiai szubkontinens és Nyugat-Európa nem ugyanazon civilizációs keret része, ami szinte feloldhatatlan strukturális differenciáltságot is jelent.

A könyv esszenciáját Gándhí (társadalom-, vallás-, politikai-) filozófiai gondolkodása központi fogalmainak elemzése adja. Fontos leszögeznünk, hogy Gándhí társadalmi gondolkodásának alaptoposzai szinte maradéktalanul vallási eredetűek (igazság – szatja; erőszakmentesség – ahimszá; az igazsághoz való ragaszkodás – szatjágriha). Ez mégsem egyetlen vallás (jelen esetben a hindu, amelynek vaisnava ágához tartozott Gándhí) centrális szerepét vetíti előre, hívja fel a figyelmünket a szerző. Gándhí a vallások dogmatikus értelmezésével szemben azok lényegére koncentrált. Így talált a hinduizmus, a dzsáinizmus, a buddhizmus és Jézus Krisztus tanításaihoz megfelelő fogalmi készletekre, melyeket szelektálva, adaptálva és modifikálva használt fel. A Gándhi-féle rekontextualizáló-újraértelmező kísérlet révén a fogalmi entitások új jelentéstartalmakkal bővültek, új összefüggésrendszerbe ágyazódtak – ami egyben új politikai és gazdasági mintázatot is eredményezett. Történt mindez úgy, hogy a Gándhí által konstruált tartalmak a társadalmi–politikai–gazdasági mező minden szegmense számára dekódolhatóvá, így a közgondolkodásba is beilleszthetővé váltak.

Gándhí metahistorikus bölcsele; igaz, hogy gondolkodása meghatározott politikai térben és időben zajló politikai cselekvésekhez kapcsolódott, iránytűje azonban az abszolút cél felé mutat. Gándhí azért tud egy *sui generis* paradigmaváltást megvalósítani, mert teopolitikai attribútumokat vesz magára. Amit Gándhí tesz, az már túlmutat a politikán: politikai gondolkodása univerzális jegyeket hordoz. Eszmevilága

nem korlátozódik partikuláris helyzetekhez kötött tevékenységi körökre, tanításának tartalma és értelme nem csak adott szövegkörnyezetbe helyezve ragadható meg, hanem eruptív módon szól mindenkihez, tértől és időtől függetlenül. Ez nem jelenti azt, hogy Gándhí ne vett volna tudomást a világtörténelem periódusairól, ellenkezőleg, receptorai tökéletesen jelezték számára a gazdaság- és politikátörténet irreverzibilisnek tűnő változásait.

Gándhí eszmerendszerének origójában az Igazság fogalma áll, mely túlmutat minden evilági megalománián. Ez eredményezi, hogy ugyanazon apriori tér és idő struktúrában megjelenhet egy azokat szétfeszítő új paradigma – azaz a Gándhí által tételezett Igazság megengedi az egyidejűleg létező, párhuzamos paradigmák fennállását. Mivel azonban a köztük lévő reláció és kommunikáció kódolatlan marad, az uralkodó gazdasági és politikai viszonyok paradigmatisztikus értelmezésében szétfejlődés jut érvényre. Az antinómia okát az értelmezési alapképletekben találhatjuk meg. Míg a britek politikum-felfogását a machiavellista elv vezérli (mely következőképp kihata a társadalmi valóság szerveződésére), addig Gándhínál a cselekvés eszközei és a célja teljes harmóniában állnak egymással azáltal, hogy az Igazságra irányulnak. Ebben gyökerezik a brit és a gandhiánus álláspont kibékíthetetlen ellentéte. Míg Nagy-Britannia vezetői Morus Tamás szellemi hagyatéka és életútja ellenére is elképzelhetetlennek tartották, hogy vallási-erkölcsi nézetek a politikum motiválói lehetnek, addig Gándhí „alkalmazott vallásnak” (Szenkovics 2014:102) tekintette a politikát. A huszadik század közepére az India és Nagy-Britannia közötti aszimmetrikus politikai és gazdasági reláció tarthatatlanná vált, mivel a domináns fél mindössze egy sajátos olvasatú kereslet–kínálat viszonyban tekintett Indiára: gyakorlatilag kizsákmányolta. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy Gándhí nagyon erős kritikával élt a Nyugatot illetően, hiszen gazdasági és politikai megoldásait homlokegyenest szembenállónak tartotta a krisztusi tanítás Hegyi Beszédben megfogalmazott téziseivel és antitéziseivel.

Tekintettel a Gándhí-korabeli India fejlettségi szintjére és közállapotaira, érdekes lehet Szenkovics Dezső könyvét úgy olvasnunk és értelmeznünk, hogy párhuzamba állítjuk Morus Tamás *Utópia* című művével (Cartaphilus Könyvkiadó, 2011), mely az angliai korai (a 16. század első évtizede) tőkés termelési és társadalmi viszonyok bírálatát tartalmazza. Az általam önkényesen kiválasztott három problémakör és idézet rámutathat a hasonlóságokra:

i. Veszélyeztetett társadalmi rétegek helyzete:

Az agrárnépesség és a kis- és középvállalkozók tönkretétele az élelmiszertermelés és a könnyűipar tekintetében Morus korában: „A juhaitok! - feleltem. – Ezek az állatok különben szelídek és igénytelenek szoktak lenni. Most azonban olyan falánkok és féktelenek, hogy megeszik az embert, elpusztítják és elnéptelenítik a mezőket, házakat és falvakat... Sőt a gyapjújuk is annyira felszökött az ára, hogy még a takácsok,...

sem tudják megvenni, és...munkanélkülivé lesznek". (*Morus 2011:26–29*) Gándhí korában: „a pamutzövők csontjaitól fehérlenek India síkságai” (*Szenkovics 2014:47*)

ii. „Oikosz”- típusú önellátás:

Az utópisztikus *Sehol*-sziget mikroközösségének önellátása: „Mert a ruházatot minden család maga készíti el, de formája az egész szigeten ugyanaz.” (*Morus 2011:68*) Gándhí programja: „Megfogalmazásra került a konstruktív program is, amelynek szimbóluma a házi fonás és szövés lett, de ami tulajdonképpen a mikroközösségek minél nagyobb fokú önellátó-képességére fektette a hangsúlyt.” (*Szenkovics 2014:77*)

iii. A vezetők rekrutációja:

Morus „*politeia*” (meritokrácia)-programja: „A követeket, papokat, traniborusokat, sőt végtére magát a fejedelmet e tudósi rendből választják ki, mely utóbbit régen „istenfinak”, most azonban „népetlennek” nevezik.” (*Morus 2011:72*) Gándhí gnosztikus teóriája: „...akik nem csak felesküdtek az ahimszá gyakorlására, hanem átesetek egy olyan átfogó spirituális és erkölcsi nevelésen...Csakis ennek az ismeretnek, tudásnak és egyben szellemi képességnek a birtokában kerülhető el ugyanis az, hogy... az ahimszá tana ne váljon számukra is egy 'merev és élettelen dogmává' ...”. (*Szenkovics 2014:147–148*)

A példák a végtelenségig sorolhatók. Bár e recenzió keretei nem teszik lehetővé a részletes összehasonlító elemzést, a két könyv együttes tanulmányozása kétségtelenül új összefüggérendszerre világíthat rá, s komplexebb megértés-élményhez juttathatja az olvasót.

Szenkovics Dezső könyvének befejező szakaszaiban kiemeli a gandhiánus elvek relevanciáját, majd következtetéseket fogalmaz meg. Talán a könyv egészének üzenetét a Bápú következő tanítása adja - amely nagyon ismerősen csenghet a markáns keresztény gyökerekkel rendelkező magyar társadalom számára is: „*abhaja*”, azaz félelemnélküliség. Mindezt felerősíti az abszolút transzparencia programja, ami magában foglalja a gondolat, a kimondott szó és a cselekedet tökéletes harmóniáját. Gándhí tanítása az előbbieken fényében akár Samuel P. Huntington „A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása” (Európa Könyvkiadó, 2008) című művében megfogalmazottak antitézise is lehetne, a hinduizmus által hirdetett értékrendszernek a nagy világvallások (zsidó-keresztény, iszlám, hinduizmus) konstellációjában. A recenzió írójának hiányérzete egyetlen momentumban merül ki: érdekes lett volna Gándhí Koránhoz való viszonyát bemutatni, hiszen a Mahátmá életművének legnagyobb kudarcát a Muhammad Ali Dzsinnah által vezetett Muzulmán Liga kompromisszumképtelensége jelentette, ami végül a „multi-religionális” India fragmentációjához vezetett.

Gándhí tisztában volt vele, hogy a „szarvódaja” (új, morális és jóléti társadalom) csak nagyon nehezen valósítható meg, ennek ellenére töretlen hittel és fáradhatatlan aktivizmussal törekedett annak elérésére – miként a kötet szerzője is egy sokkal morálisabb jelent és jövőt óhajtana. A mű kétségtelenül ars poetica és hitvallás Szenkovics Dezső részéről, aki talán bízik egy „spill over”-hatásban, vagyis abban, hogy könyvének hívóereje a tudomány szférájáról fokozatosan áthúzódik az élet minden területére. Miként Gándhí elképzelhetetlennek tartotta, hogy egy vallásos ember távol tartsa magát a politikai és gazdasági kihívásoktól, úgy a szerző személyében is valódi „homo politicus”-t tisztelhetünk. Az üzenet pedig mindazoknak szól, akik akár a hindu eszmerendszert, akár a Biblia értékvilágát a jelenben is érvényesnek tartják, esetleg Kant kategorikus imperatívuszát létező valóságként fogadják el.